

Augustinus

als religieuze persoonlijkheid *)

Augustinus, door de Katholieke Kerk als Heilige en Kerkvader vereerd, door de Reformatie eveneens niet zonder recht binnen haar kring getrokken, moet gerekend worden tot de grootste religieuze genieën der mensheid. Na Sint Paulus de grootste denker van het Christendom, is Augustinus het geweest die aan de ideënwelt der Middeleeuwen vorm en inhoud heeft gegeven, en zowel direct als indirect ook het religieuze denken van de Nieuwe Tijd diepgaand blijft beïnvloeden. De historicus, die begrip wil krijgen voor de Middeleeuwen, de godsdienstige christen, zowel katholiek als protestant, die zich via de wordingsgeschiedenis hiervan wil bezinnen op zijn eigen geloofsleven, hij zal het niet anders kunnen doen dan

*) *Literatuur*. Behalve de in de aantekeningen genoemde werken, kan men o. a. verder de volgende werken met vrucht raadplegen: G. BARDY, *Saint Augustin. L'homme et l'œuvre* (6e druk, Parijs, 1946); C. BUTLER, *Western Mysticism* (2e druk, Londen, 1927); F. CAYRÉ, *La Contemplation Augustinienne* (Parijs, 1927); F. CAYRÉ, *La méditation selon l'esprit de saint Augustin* (Parijs, 1934); E. GILSON, *Introduction à l'étude de Saint Augustin* (3e druk, Parijs, 1949); M. HEIM, *Der Enthusiasmus in den Konfessionen des hl. Augustinus. Eine religionspsychologische Untersuchung* (Cassiciacum VII, Würzburg, 1941); P. HENRY, *La Vision d'Ostie. Sa place dans la vie et l'œuvre de saint Augustin* (Parijs, 1938); J. HESSEN, *Augustins Metaphysik der Erkenntnis* (Berlin, 1931); O. KARRER, *Das Gotteserlebnis bei Augustinus und Meister Eckhart*, in L. KÖHLER und O. KARRER, *Gotteserfahrung und Gotteserlebnis bei Jeremia, Augustin und Eckhart* (Zürich, 1934), blz. 20-55; H. LESAAR, *Der Heilige Augustin. Ein Lebensbild* (München, 1930); J. MARÉCHAL, *Etudes sur la Psychologie des Mystiques, I-II* (Brussel, 1937-1938), deel II, blz. 145-189; M. MEIJER, *De Sapientia in de eerste geschriften van S. Augustinus* (Nijmegen, 1939); H.-Ch. PUECH, *Le Manichéisme. Son fondateur. Sa doctrine* (Parijs, 1949); P. SCHÄFER, *Das Schuldbewusstsein in den Konfessionen des hl. Augustinus* (Würzburg, 1930); H. WEINAND, *Die Gottesidee der Grundzug der Weltanschauung des hl. Augustinus* (Paderborn, 1910); G. WUNDERLE, *Einführung in Augustins Konfessionen* (Augsburg, 1930).

vanuit Augustinus. Daarnaast blijft ook voor de niet-historicus en de niet-christen een kennismaking met Augustinus altijd vruchtbaar en interessant, omdat hij in Augustinus in aanraking komt met een groot en edel mens, die de diepten kent van het mensenhart en geworsteld heeft met de grote vragen van het leven, die de vragen zijn van ieder mensenleven.

De waarheid en het hem geschonken inzicht in de waarheid, het levensgeluk in God, ze zijn voor Augustinus behalve gave van God ook de vrucht geweest van eigen felle beleving en intense doorleving. In dit opzicht heeft zijn leven nooit stilstand gekend, maar is hij in ontwikkeling gebleven, tot dat hij op het einde van zijn leven de rust van de volle waarheid vond in God. Meer dan bij welke denker ook hebben bij hem leer en leven een voortdurende wisselwerking op elkaar uitgeoefend. Het zou onbegonnen werk zijn Augustinus' leerontwikkeling te willen zien los van zijn leven, zijn leven te willen behandelen onafhankelijk van zijn denken. Wat hij dacht, dat was Augustinus, en wat hij beleefde, dat doordacht hij. De onvermoeide strijder om en voor de waarheid, zowel in leerstellig als in zedelijk opzicht, was voor alles in zijn eigen leven en denken zelf voor de volle honderd procent waar en echt.

Tenminste dat werd hij, want van huis uit was hij dit ook niet helemaal. En pas door het te worden, werd hij — en was hij vanzelf — de wereldhistorische Augustinus. In de jaren, dat leugen en waarheid nog om de overhand in hem worstelden, zelfs in de eerste jaren na zijn bekering, wanneer zijn leven wel op de Waarheid gericht is, maar zijn liefde voor die goddelijke Waarheid zelf nog zelfzuchtig is en dus slechts in schijn echt maar in diepste kern nog gedeeltelijk onecht en onwaarachtig is, in deze beide perioden van zijn lange leven, die er samen de helft van uitmaken, is er weinig of niets, dat de grote betekenis van Augustinus zou kunnen doen vermoeden, die hij in de tweede helft van zijn leven krijgen zou.

Jeugd en bekering

Aurelius Augustinus werd geboren op 13 November 354, en wel in Thagaste, een onbelangrijk plattelandstadje in het binnenland van de Romeinse provincie Numidië in Latijns Africa. Zijn vader Patricius was er curialis, lid van het stadsbestuur. Hij bezat er enig grondbezit en wat slaven en slavinnen, en behoorde er dus tot de notabelen van de dorpsgemeenschap. De moeder van Augustinus

heette Monnica, en was wel ongeveer van gelijke stand als zijn vader. Waren Augustinus' ouders afstammelingen van Romeinse kolonisten, er vroeger ooit door de Regering ter versterking van haar gezag gevestigd? Behoorden zij van huis uit tot de Phoeniciërs, de vroegere kolonisators van het land? Of waren zij Berbers, kinderen van het volk, dat de oorspronkelijke bevolking van het land uitmaakte en dat er ook na zoveel eeuwen van kolonisatie en overheersing zeker op het platteland nog in de meerderheid was? We weten het niet. Veel is er, wat het eerste zou kunnen doen vermoeden: naam en ambt van de vader, naam en geloof van de moeder, maar Augustinus' psyche doet er ons aan twifelen. Wel werd thuis en in het ouderlijk milieu het Latijn als omgangstaal gebruikt, en spelend maakte Augustinus zich als kind al de taal eigen, die hij later als redenaar, predikant, en schrijver zo meesterlijk zou beheersen. Maar daarnaast moet Augustinus op straat en overal met de taal der plattelandsbevolking, het Punisch, in aanraking zijn gekomen, en het Berbers-Punische milieu, te midden waarvan zijn ouderlijk huis stond, kan op de uiterst ontvankelijke en zeer begaafde knaap niet zonder invloed zijn gebleven.

Want talentvol, dat was de jonge Augustinus. Een scherp verstand, een uitstekend geheugen, een levendige phantasie, een warm gemoedsleven, daarnaast een zekere eerezucht, zij vormden de potenties, waaruit iets groots kon groeien. Patricius zag het, en op school, waar Augustinus lezen, schrijven en rekenen leerde, bleek het nog meer. Zijn vader besloot dus, dat Augustinus iets meer zou moeten worden dan hij zelf altijd geweest was, en zo werd Augustinus op studie gezonden.

Vooreerst was dit naar het nabije Madaura, de stad van de bekende Romeinse schrijver en rhetor Apuleius, wiens letterkundige traditie er bijzonder in ere gehouden werd. Dan, na een jaar onderbreking bij gebek aan geldelijke middelen, naar Carthago, de hoofdstad van Latijns Africa, een der wereldsteden van het Romeinse Imperium, die voor iedere afrikaan een « grote en prachtige stad » ¹⁾ was en dit ook voor Augustinus levenslang is gebleven. In Madaura en Carthago leerde Augustinus de Griekse en vooral de Latijnse letterkunde kennen. Hij werd er opgevoed, zoals ieder van zijn tijdgenoten, in de decadente cultuur uit de vervaltijd van het Rijk, gevormd in al de regels van een rhetorica, die iedere zin en inhoud

¹⁾ Ep. 43, 7.

verloren had en dode vorm geworden was. Maar Augustinus merkte dit niet, evenmin als wie dan ook. Hij ging er in op, zoals een ijverig en begaafd student er maar in op kon gaan.

Het schijnt dat zijn ouders hem voor de balie bestemd hadden. Augustinus zou dan nog zijn studies hebben moeten bekronen met een opleiding in het recht te Rome. Mogelijk tengevolge van de dood van zijn vader is het er niet meer van gekomen. Augustinus koos de docentenloopbaan, wat overigens ook wel meer met zijn eigen aard overeengekomen mag zijn. Ongeveer twintig jaar oud vestigde hij zich als leraar in de grammatica in zijn vaderstadje om dit echter al na korte tijd te verlaten en te verwisselen voor het docentschap in de rhetorica te Carthago. Evenals al de grote Afrikaanse rhetoren en letterkundigen vóór hem vond Augustinus tenslotte ook de weg naar Rome, waar hij zich in 383 vestigde. De toen reeds « eeuwige stad » schijnt echter geen bijzondere indruk op hem gemaakt te hebben en nog minder achtergelaten. Reeds het jaar erop solliciteerde hij voor de keizerlijke residentiestad Milaan, en werd hij er door toedoen van Quintus Aurelius (!) Symmachus, toen stadsprefect van Rome en de bekendste redenaar van zijn tijd, op staatsbezoldiging aangesteld tot hoogleraar in de welsprekendheid. In een maatschappij waar welsprekend te zijn voor de hoogste vorm van beschaving en ontwikkeling gold, stond hiermee de weg naar carrière, naar ereambten en een voornaam huwelijk, voor Augustinus open. Hij was toen dertig jaar oud. Patricius had tevreden kunnen zijn, en Augustinus ook.

Toch was hij het allerm minst. Want dit succes in het leven viel samen met het hoogtepunt van een innerlijke crisis, die Augustinus toen al gedurende jaren doormaakte. Nog twee jaren, en hij zou zelfs al het gewonnene prijs geven en een geheel andere levensrichting inslaan.

Proberen we thans het uiterst gecompliceerde proces van Augustinus' geestelijke ontwikkeling, dat hij zelf ons als grootmeester der psychologie in zijn *Confessiones* onnavolgbaar beschreven heeft, in grote lijnen na te gaan.

Patricius, de vader van Augustinus, was tot kort voor zijn dood een heiden en practisch godsdienstig onverschillig. Zijn vrouw Monica, die een voortreffelijke christin was, liet hij vrij in de opvoeding der kinderen, al werden ze overeenkomstig een in die tijd veelvuldig voorkomend misbruik niet gedoopt. Het was uit deze eerste kindjaren, dat Augustinus voor zijn verder leven meegenomen heeft een

sterk geloof in de onsterfelijkheid der ziel en in een eeuwige vergelding in het hiernamaals alsmede een levendig bewustzijn, dat er buiten Christus geen heil te vinden is. Deze oerchristelijke waarheden zijn hem altijd bijgebleven en zij zijn hem ook temidden van zijn dwalen altijd norm en richtsnoer gebleven.

Aan de christelijke invloed van Monnica kwam een einde, toen Augustinus naar Madaura ging. In deze vrijwel geheel heidense omgeving vervreemde hij onder invloed van de klassieke litteratuur van de God zijner kinderjaren, terwijl de ondeugden van ijdelheid, eerzucht en leugenachtigheid er krachtig in hem gestimuleerd werden. Toch bleef hij, zoals hij dertig jaar later nog met dankbaarheid tegenover God vast zal stellen, in de kern der zaak goed, was hij bedacht op de gaafheid van zijn wezen, en vond hij behagen in de waarheid.

Fataal werd hem zijn zestiende levensjaar, het jaar, dat hij bij gebrek aan geld om zijn studies in Carthago voort te zetten, in nietsdoen te Thagaste doorbracht. De sexuele drift werd in hem wakker en maakte zich van hem meester. Monnica verloor toen iedere vat op hem. Haar waarschuwingen om rein te leven en vooral geen overspel te bedrijven, beschouwde hij nog slechts als vrouwenpraat en hij zou zich geschaamd hebben ernaar te luisteren.

In deze geestesgesteldheid kwam Augustinus als jong student in de wereldstad Carthago met haar bonte en losse leven. « Overal om mij heen was het razend gekook van misdadige minnarijen » ²⁾, zo tekende hij het zelf later. En ook hij wilde die kant op, al bleef er diep in hem een honger naar God, en bezocht hij zelfs nog als katechumeen de kerk. Het was waarschijnlijk zelfs daar, dat hij het meisje leerde kennen, waarmee hij al spoedig een losvaste verbinding aanging. Zonder met haar te trouwen bleef hij haar getrouw, en hij stelde er prijs op in de ogen der mensen voor beschaafd en netjes door te gaan.

Min of meer tegen de bedoeling in schonk zij hem een kind, waaraan hij, toen het er eenmaal was, de naam van Adeodatus (« door God geschonken ») gaf, en dat hij hartstochtelijk lief kreeg. Het schijnt nog begaafder dan zijn vader te zijn geweest. Tot een verdere « gezins »uitbreiding is het niet meer gekomen, want het Manicheïsme, dat Augustinus intussen omhelsd had, wijdde hem uit ideële gronden in in alle geheimen van de periodieke onthouding,

²⁾ Conf. III, 1, 1.

wat hem als arme student ook om practische redenen niet onwelkom mag zijn geweest.

Het studieplan van Augustinus te Carthago had hem n. l. op achttienjarige leeftijd in aanraking gebracht met de « Hortensius » van Cicero, die als inleiding op de studie der wijsbegeerte bedoeld was, en er krachtig toe aanspoorde zijn leven in dienst van het zoeken en bestuderen der onvergankelijke hogere waarheden te stellen met voorbijgaan van het lagere en vergankelijke. Het boek maakte een diepe indruk op het enthousiaste gemoed van de jonge Augustinus. Alles wat er diep in hem goed was en hunkerde naar God, werd er door los geslagen. Fel bewogen besloot hij zijn leven ernaar in te richten en spontaan greep hij naar de Heilige Schrift zijner Kerk. Maar de barbaarse en weinig met de klassieke regels in overeenstemming zijnde taal van haar oude Latijnse vertaling stootte de opgeblazen rhetoricastudent af. Met de vorm verwierp hij ook de inhoud : bittere vrucht der decadente klassieke opvoeding. Augustinus wendde zich toen af van het geloof zijner kinderjaren, en toch aan Christus vasthoudend, sloot hij zich aan bij het Manicheïsme, dat hij in die tijd leerde kennen. Hij werd het met hart en ziel.

Religieus kan het Manicheïsme gerekend worden tot het Gnosticisme, die machtige stroming, die, in vele secten verdeeld, telkens weer opnieuw uit het Oosten opzettend, in een godsdienstig syncretisme Oosters heidendom en Christendom met elkaar probeerde te verenigen en het grootste gevaar der christelijke Kerk van de tweede en derde eeuw vormde. Het Manicheïsme is hier dan de laatste en taaiste uitloper van. Het gaat terug op Mani, een Pers, die ongeveer in 240 in Perzië zijn apostolaat begon. Zijn bedoeling was om in een nieuwe grootse conceptie een werkelijke wereldgodsdienst te stichten, die de Perzische van Zoroaster, de Indische van Bouda, en de Grieks-Romeinse van Christus in een hogere synthese en aanvulling zou vervangen.

Zelf beschouwde Mani zich als de door Christus beloofde Heilige Geest. Om tot het zo juist geschetste doel te komen werd het oud-Perzische dualisme door hem omgeven met een bonte rijkdom van gnostieke kosmische mythen en beginselen en gehuld in een vooral in het Westen overwegend christelijk kleed. In ascetisch opzicht uiterst rigoristisch, wist het Manicheïsme deze leer voor de massa van zijn gelovigen tot een minimum te beperken. Deze immers, de z. g. « hoorders », waren daar weinig of niet aan gehouden. Zij

moesten daarentegen de « uitverkorenen », de andere klasse, onderhouden. Het Oude Testament verwierp het geheel en al, het Nieuwe gedeeltelijk. De Katholieke Kerk werd door het Manicheïsme beschouwd als een vervalsing van het oorspronkelijk door Christus gebrachte Christendom.

Werd de leer van Mani oorspronkelijk in het Perzische rijk niet ongunstig ontvangen, zo eindigde Mani er tenslotte toch zijn leven in 277 in de gevangenis. Zijn uitstekend door hem georganiseerde godsdienst overleefde hem echter en ging zelfs een tijd van grote bloei tegemoet. De vervolging in Perzië verstrooide zijn aanhangers over de gehele wereld. Velen vluchtten o. a. naar Africa. Reeds in 296 vond keizer Diocletianus termen aanwezig om een zeer bloedige vervolging tegen hen te beginnen. Een kleine eeuw later, in de jaren 372, 381, en 382, dus juist in de tijd, dat Augustinus ertoe behoorde, zien we de keizers Valentinianus en Theodosius in meerdere wetten tegen hen optreden. Het telde toen vooral onder de gelletterden in Africa en Rome vele aanhangers. En ondanks vervolging door katholieken, mohamedanen, boudisten, en chinezen, bloeide het Manicheïsme nog in de dertiende eeuw in Centraal-Azië en was het in diezelfde tijd nog een ernstig gevaar voor de Kerk in Frankrijk en Italië.

Wat was het nu, dat Augustinus tot dit schijn-christendom trok ? We zouden willen zeggen : zijn gehele on-Latijnse, Hellenistisch Oosterse wezen. Wat zovelen voor hem in de armen der verschillende vroegere gnostieke sekten gedreven had, dat dreef Augustinus tot het Manicheïsme : de zucht naar gnosis, naar de kennis der wereld- en levensraadsels, naar wijsheid. Bij het Manicheïsme immers werd geen geloof gevraagd, maar het inzicht in de wijsheid beloofd. Het zou een dieper, een boven het geloof uitgaand antwoord geven op de goddelijke geloofsmysteries, een geheimleer, ontoegankelijk voor de grote massa, slechts weggelegd voor weinige begaafde uitverkorenen. Het waren Augustinus' intellectuele hoogmoed en een zeker rationalisme, die hierdoor voldaan werden. Zij werden het, tenminste zo luidde de belofte, juist op het terrein van de door de « Hortensius » in hem losgeslagen verlangens.

Het voornaamste andere motief, dat hem in de armen van het Manicheïsme dreef, was de oplossing, die dit bood voor het probleem van goed en kwaad. Zijn Perzisch-heidense oorsprong brak hier totaal door het er over heen gegoten christelijke vernisje heen. Het Manicheïsme stelde immers tegenover het eeuwige goede be-

ginsel, de goede God, het rijk van het licht, het even eeuwige en onafhankelijke boze beginsel, de kwade god, het rijk der duisternis. De mens nu was een mengsel van beide werelden : hijzelf en wat er goed in hem was, was het werk van de goede God, het fysieke en zedelijke verkeerde in hem was er daarentegen ingebracht door de kwade god. Niet de mens handelde dus zedelijk verkeerd, maar het slechte beginsel in hem. Deze oplossing voldeed Augustinus, die innerlijk toch niet erg gerust was over zijn leven en zichzelf tot een probleem werd van goed en kwaad, voorlopig tenzeerste, zowel theoretisch als practisch.

Versterkend kwam daarbij, dat het Manicheïsme wel zeer in de kaart speelde van Augustinus' gebrek aan christelijke geloofskennis. Na het eerste onderricht door Monnica had zich deze niet verder meer ontwikkeld. Zij was blijven staan op het peil van het kind. Uit de aard der zaak was het onvermijdelijk geweest de voornaamste geloofswaarheden aan het kind Augustinus op kinderlijke wijze voor te stellen. God had Augustinus zich dus in zijn eerste kinderjaren voorgesteld gekregen, zoals we dit ook in het Oude Testament vinden, als een mens met ledematen, haren en nagels, als een mens die onderworpen was aan al de wisselvalligheden van het menselijke gemoed, die toornig werd, berouw kreeg, jaloers was, enz. Toen Augustinus groter werd, was met deze vormgeving ook de inhoud ervan stil blijven staan. Als volwassen jongeman dacht Augustinus serieus, dat het godsbegrip der katholieke Kerk opging in de voorstelling, die hij er als kind van gekregen had. Wat oorspronkelijk kinderlijk was, werd toen niet ten onrechte als kinderachtig onderhouden. Zijn wel verder ontwikkelde kritische verstand oefende daar terecht kritiek op uit. In deze kritiek werd Augustinus weer gesteund door het Manicheïsme, dat immers o. a. om zijn menselijke voorstellingsvormen van God en Diens werk, om zijn lagere zedelijke peil, en om zijn voor een man van beschaving lage cultuurpeil het hele Oude Testament verwierp als het werk van de kwade god.

Dat Augustinus naast zijn manicheër zijn nog met overtuiging aan astrologie deed, scheen geen bezwaar en eerder in de lijn te liggen van het nog al sterrekundig ingestelde Manicheïsme. Toch werd juist dit de aanleiding tot zijn latere breken ermee. De astronomische beschouwingen van het Manicheïsme bleken Augustinus n. l. in strijd met de vaststaande feiten. Om uitleg vragend, werd hij verwezen naar hun grote voorman en bisschop Faustus. Toen deze eindelijk kwam — Augustinus was intussen 28 jaar geworden —,

bleek hij een aangenaam mens en welsprekend redenaar, en eerlijk genoeg om te bekennen, dat hij Augustinus niet helpen kon. Groot was de ontgoocheling van Augustinus, die we, hiertoe door eigen zielenood gedwongen, nu voor het eerst onderscheid zien maken tussen de waarheid zelf en de vorm, waarin ze werd voorgezet. Innerlijk kwam het tot een breuk tussen hem en het Manicheïsme, al bleef hij er zich uiterlijk toe rekenen.

In Rome kwam de gedachte bij hem op, dat het wijsgerige scepticisme de verstandigste weg gekozen had. Toch was dit van voorbijgaande aard, een gevolg van een tijdelijke geestelijke vermoeidheid en moedeloosheid. Want Augustinus was van aard een te felle waarheidszoeker om zich blijvend bij de scepsis te kunnen thuis voelen. Wanneer we hem onmiddellijk na zijn bekering dan ook als eerste werk zijn « *Contra Academicos* » (dus tegen het wijsgerig scepticisme) zien schrijven, dan is dit slechts om achteraf aan deze feitelijkheid nog eens een rationele verantwoording te geven.

In Milaan ging Augustinus vrij geregeld naar de preken van bisschop Ambrosius luisteren. Oorspronkelijk was dit zuiver ambtelijke, bijna collegiale, belangstelling. Maar al spoedig kreeg hij de vorm ervan lief, en met de vorm drong geleidelijk ook de inhoud tot hem door. Hij begon in te zien, dat het katholieke geloof niet zo onredelijk was als hij vroeger gemeend had; dat, wat hij vroeger voor de leer der Kerk gehouden had, er slechts een caricatuur van was geweest. In het bijzonder gold dit voor wat betreft het Oude Testament, ten opzichte waarvan Ambrosius, die daar juist met voorliefde over preekte, in navolging van de Joodse Hellenist Philo en van de Griekse Vaders door zijn allegorische verklaringswijze de gangbare bezwaren trachtte weg te nemen. Augustinus begon sympathie voor de leer der Kerk te krijgen, omdat ze in elk geval oprecht was en niet meer beloofde dan ze gaf. Maar geloven wilde hij nog niet, al hield hij zich veel met het probleem van het geloof bezig. Tot zijn verbazing ontdekte hij hierbij, hoe hij ontelbare andere dingen wél geloofde, ja, hoe het hele dagelijkse leven zonder het geloof onmogelijk zou zijn.

Zwaar voelde hij daarbij in die dagen zijn eigen zedelijke minderwaardigheid. Al zo lang zocht hij de wijsheid en nog altijd was hij verslaafd aan zingenot en het aardse. Het plan kwam op om zich uit de wereld terug te trekken en met enkele vrienden een soort van kloostergemeenschap te gaan stichten om samen enkel nog maar naar de wijsheid te zoeken. Met ongeveer tien personen zouden ze alles

wat ze bezaten aan de te vormen gemeenschap geven. Twee uit hun midden zouden ieder jaar gekozen worden om namens allen de gemeenschap te besturen. Zij zouden dat jaar de overheid zijn ; de overigen zouden nergens voor behoeven te zorgen. Geld zou er genoeg zijn, want onder de a. s. deelnemers waren enkele schatrijken. Het plan was mooi, doch zou pas in Augustinus' latere katholiek-kerkelijke kloosterleven in vervulling gaan. Het strandde op de tegenstand der vrouwen, die men had, en in onthouding wilde en kon men niet leven. Dit bracht Augustinus nog sterker zijn gebondenheid aan het sexuele genot tot bewustzijn en hij voelde het als een slavernij. Het wierp hem weer midden in het probleem van het kwaad.

In die toestand maakte Augustinus van meer nabij kennis met de filosofie van het Neoplatonisme. Deze leerde hem begrip te krijgen voor de wereld van het geestelijke, al kostte hem dit in het begin grote moeite. Tot dan toe immers had hij nog altijd ook het geestelijke stoffelijk gedacht. Opnieuw greep hij als weleer naar de Heilige Schrift, en Augustinus vond er als het ware het Neoplatonisme in terug, wel zeer tot zijn eigen geruststelling. Dit werd voor hem aanleiding om te gaan praten met Simplicianus, een oud en ervaren priester, die hem op het voorbeeld van die andere grote rhetor uit het jongere verleden wees : Marius Victorinus. Het had echter slechts gedeeltelijk succes.

Intellectueel was Augustinus geleidelijk van de waarheid der katholieke Kerk overtuigd geraakt, maar wanneer hij zich gaf, dan wilde hij zich totaal geven, dan wilde hij voor die waarheid ook alléén leven met opzegging van alle gebondenheid aan het aardse en tijdelijke. En daartoe miste hij alsnog de zedelijke kracht. Voor geld en eer kostte het hem geen moeite meer, maar van zijn eigen lichaam was hij nog altijd de machteloze slaaf. Zo ontbrandde in hem een felle strijd tussen zijn nieuwe wil en de oude, die macht der gewoonte. De bladzijden uit de « Confessiones », waarin Augustinus ons deze strijd beschrijft, vormen het beste levende commentaar op de bekende passage van Sint Paulus in het zevende hoofdstuk van diens Romeinenbrief, dat er ooit geschreven is.

In deze stijgende onrust en spanning kwam Augustinus weer, zich fel bewust geworden van zijn eigen onmacht, tot geregeld gebed en kerkbezoek. Op het hoogtepunt van deze innerlijke strijd vertelde een landsman hem van het ideaal der christelijke monniken : hoe zij in onthouding, alleen voor God leefden. Augustinus had er

nog nooit van gehoord en werd door hun voorbeeld tot in het diepste van zijn wezen geschokt. Zij konden, wat hij met al zijn talenten en ontwikkeling niet vermocht ! De toevallig op Romeinen 13, 13 v. opengeslagen Brieven van Sint Paulus brachten de beslissing : « Niet in brasserie en dronkenschap, niet in ontucht en losbandigheid, niet in twist en ijverzucht ; maar omkleedt u met de Heer Jezus Christus en vertroetelt het vlees niet tot begeerlijkheid ». Het was het uur der genade. Zekerheid, rust en vrede keerden in zijn hart.

Het overige was toen nog slechts een kwestie van uitvoering, die van het begin af doelbewust aangepakt werd. Met de eerstvolgende vacantie gaf Augustinus zijn ambt op, trok zich op het land terug om wat te bekomen na de jaren van ingespannen worstelen, en werd op 24 April, in de Paasnacht van het jaar 387, door Ambrosius te Milaan gedoopt. Hierna leidde hij van 388 tot 391 in zijn vaderstadje Thagaste het vergeten leven van een beschouwende kloosterling. Het waren jaren voor hem van stil geluk en grote zielevrede. Jaren, waarin hij leefde voor de goddelijke Waarheid alleen, wat geheel beantwoordde aan zijn persoonlijke neigingen en diepste verlangens, maar die daarom juist toch ook jaren waren van een zeker egoïsme, zij het dan een geestelijk. Tot de heroïsche zieleadel, die de kracht en de drijfveer van zijn latere leven uit zou maken, zou hij zo nooit gekomen zijn. Daarvoor was zijn Godsliefde nog niet voor de volle honderd procent echt, omdat zij nog gedeeltelijk eigenliefde was.

God zelf greep in, en vroeg van Augustinus het zwaarste offer, dat Hij van hem vragen kon : God te verlaten om God te gaan dienen. In 391 werd Augustinus tegen alle voorzorgen in geroepen tot het priesterschap te Hippo en in consequentie hiervan in 395 tot de bisschoppelijke waardigheid. Zwaar, ontzettend zwaar, is hem dit offer gevallen, geheel zijn leven lang. Geboren voor de beschouwing werd hij nu ten koste daarvan gedwongen tot de actie. Met des te meer eerbied zien we op naar de man, die eenmaal de priesterlijke en bisschoppelijke verantwoording aanvaard hebbend, de last ervan bijna met een zeker fanatisme ten volle heeft willen dragen zonder daarbij ook maar in het geringste met zichzelf rekening te houden. « Fidelis », getrouw zijn, is niet zonder reden een door Augustinus graag gebruikt adjectief. In deze dagelijkse getrouwheid heeft hij zijn geestelijke zelfzucht overwonnen, is hij over zichzelf uitgegroeid, en de grote Augustinus geworden, omdat

hij nu in geen enkel opzicht meer voor zichzelf leefde, maar nog slechts voor God en Diens gemeenschap de Kerk.

Getrouw was Augustinus eveneens in die zin, dat hij ook na zijn priester- en bisschopswijding kloosterling bleef, en zo als een der eersten in de Kerk het monachale ascetische ideaal heeft trachten te verenigen met het leven van de priester en bisschop. Op de verdere ontwikkeling van het priester-kloosterleven in de Kerk zijn zijn voorbeeld en opvattingen van grote invloed geweest.

De priester- en bisschopswijding bracht Augustinus vanzelf nauw in aanraking met de kerkelijke problemen van zijn dagen en met de vragen, die ze opwierpen. Voor Augustinus' leven en denken betekende dit een nieuwe wending. De onderwerpen van zijn geschriften en de aard van hun behandeling werden van toen af minder filosofisch en abstract, en meer concreet kerkelijk, steunend op de Heilige Schrift en de traditie der Kerk. Eerst toen begon Augustinus zich intenser in te leven in de heilsmysterieën van zijn heilig Geloof. Deze nieuwe ontwikkeling in zijn geestesleven, welke in 391 begon, was tussen 397 en 400, in de tijd dus dat hij zijn « *Confessiones* » schreef, in grote lijnen voltooid. Eerst dan mogen we de persoonlijke leerontwikkeling van Augustinus min of meer als afgesloten beschouwen. Min of meer, want Augustinus is blijven leven en denken, hiertoe telkens weer gestimuleerd door de nieuwe vragen, die het leven hem stelde, en in meer dan één punt is ook later nog ontwikkeling merkbaar. Hoezeer hij zich zelf hiervan bewust is geweest, blijkt wel uit het voorwoord van zijn « *Retractationes* », zijn « *Nalezingen* », op het einde van zijn leven geschreven om anderen het mogelijk te maken die ontwikkeling in haar chronologische gang te volgen en om tal van opvattingen terug te nemen, die hij vroeger in zijn werken gehuldigd had.

Het was nodig om op deze verdere ontwikkeling van Augustinus' geestesleven vooruit te lopen terwille van de twee kwesties, die we in verband met zijn bekering tot de katholieke Kerk nog nader te bespreken hebben. Ieder ontwikkelingsproces immers is kenbaar in zijn voorgeschiedenis zowel als in zijn uitwerking. Hieraan ontkomt zelfs niet het zo bij uitstek geestelijke proces van de bekering, waarbij toch de vrije menselijke wilsbeslissing en de vrije werking der goddelijke genade in hun onderlinge ongrijpbare samengaan de wezenlijke en beslissende rol spelen. Ook een bekering wordt voorbereid in het zich vormen van de gunstige disposities ervoor, en op het beslissende keerpunt gekomen, heeft zij nog altijd met de latente

doorwerking van het oude af te rekenen en in een innerlijk groei-proces zich de consequenties van het nieuwe eigen te maken. Pas daarna kan zij als ten volle voltooid beschouwd worden.

Augustinus' bekering nu was, zoals reeds eerder gezegd, in meer-voudig opzicht uiterst gecompliceerd. Het was geen bekering tot het Katholicisme zonder meer. Datgene, waartoe Augustinus zich bekeerde, omvatte behalve het Katholicisme zelf bovendien twee elementen, die er in die uitgesproken vorm niet noodzakelijk eigen aan zijn, en die in hun concrete gedaante bij Augustinus die katholieke kern zelfs niet onaanzienlijk vertroebelen en verduisteren. Het ene van deze beide elementen is de neoplatoonse filosofie, het andere het christelijk ascetisme. Heeft vooral deze laatste factor vóór de bekering remmend op haar tot stand komen gewerkt, zo heeft de eerste vooral erná de duidelijkheid ervan versluierd.

Cicero's « Hortensius » had Augustinus als student begeesterd voor de filosofie, voor het zoeken en vinden van de wijsheid om door het bezit ervan gelukkig te zijn. Augustinus zelf heeft zijn bekering tot de Kerk nooit anders gezien dan als een vervulling van het door het lezen van de « Hortensius » in hem gewekte verlangen. De leer der Kerk bleek hem tenslotte die gelukkigmakende filosofie te zijn. Wel schonk zij geen inzicht en vroeg zij het geloof, maar Augustinus heeft er in het begin niet aan getwijfeld te zijner tijd, als hij geestelijk sterker zou zijn, het geloof binnen de Kerk door het inzicht te kunnen vervangen. Hij verwachtte toen ongetwijfeld de hemel op aarde. Een krachtig hulpmiddel was hem hierbij vlak voor zijn bekering de filosofie van het Neoplatonisme geweest. Hij zag dan ook geen tegenstelling tussen Katholicisme en Neoplatonisme, maar las de neoplatoonse boeken in katholiserende zin en de Heilige Schrift op haar beurt in platoniserende. Dit werd hem waarschijnlijk nog vergemakkelijkt door de Latijnse vertaling van Victorinus, die zelf al niet altijd Christendom en Neoplatonisme voldoende uit elkaar had gehouden. Augustinus zou ze zelfs als identiek gezien hebben, ware het niet, dat hij bij het Neoplatonisme te vergeefs gezocht had naar de nederigheid van het mensgeworden Woord Christus. Die steun, die Augustinus voor zijn bekering van het Neoplatonisme ontvangen had, verwachtte hij hiervan ook erna. Vandaar dat de eerste tijd na zijn bekering wel een erg uitgesproken neoplatoonse inslag heeft, terwijl van de andere kant het Katholicisme nog vrijwel geheel als leer en voorbeeld door hem gezien wordt, en nog bijna niet als genade en verlossing.

Dit alles neemt echter niet weg, dat Augustinus, zoals hij eens van de « Hortensius » naar de Heilige Schrift gegrepen had en naar het Manicheïsme was overgegaan omdat het de naam van Christus in schijn hoog hield, en zoals hij kort voor zijn bekering na zijn kennismaking met het Neoplatonisme opnieuw de Heilige Schrift ter hand genomen had om er tot zijn geruststelling het Neoplatonisme in terug te vinden, hij ook bij en na zijn bekering het Neoplatonisme bleef stellen onder de opperhoogheid van Christus en de Heilige Schrift. Christus, Die altijd zijn laatste norm geweest was, had hij nu voorgoed teruggevonden in de Kerk zijner jeugd. Binnen dit raam bleef het denken van Augustinus tot aan zijn priesterwijding neoplatoons georiënteerd. Zolang de oud-rhetor leek bleef, was hij meer christen-philosoof dan theoloog. Eerst de taak, hem door de wijdingen opgelegd, maakte hem tot theoloog. Het zou onjuist zijn hem daarvan een verwijt te maken, zolang van andere intellectuele leken evenmin verwacht wordt, dat zij geschoolde vaktheologen zijn.

Toen Augustinus zich tot de Kerk bekeerde, bezat hij wel het geloof maar nog zeer weinig geloofskennis. Het katechumenaats-onderricht voor zijn doopsel vergrootte deze, evenals de tijd erna dit deed. Maar tot een verdiepte en uitvoeriger geloofskennis zou het eerst kunnen komen, toen Augustinus tot een theoloog *ex professo* werd. Dit bracht mee, dat hij uit zijn vroegere tijd en uit het Neoplatonisme in het begin beschouwingen meenam, waarvan hij pas later inzag, dat ze met de consequenties van het katholieke geloof onverenigbaar waren. Regelmatig werden zij dan door hem opgegeven. Uit de aard der zaak was dit weer het meeste het geval in de jaren, die op zijn priesterwijding volgden.

Precies andersom als met de philosophie was het met het christelijk ascetisme gesteld. De eigen pijnlijke ondervinding tijdens de jaren van zijn dwalen en zoeken hadde hem er geleidelijk van overtuigd, hoezeer niet alleen gehechtheid aan het aardse en tijdelijke, aan geld, eer en zingenot, maar ook het feitelijke bezit ervan en het streven ernaar een hinderpaal zijn op de weg naar de geestelijke wijsheid. In het bijzonder was dit het geval met het de mens zo gemakkelijk omlaag trekkende zinnelijke en sexuele. Jaren voordat Augustinus katholiek was, ondervond hij reeds de waarheid van het woord van Sint Paulus in het zevende hoofdstuk van diens brief aan de Korinthiërs, hoezeer de gehuwde in tegenstelling tot de ongehuwde verdeeld is tussen de dingen der wereld en de Heer. Zijn philosophische kloosterplannen te Milaan, voordat hij het katholieke

kloosterleven had leren kennen, zijn van dit bewustzijn bij Augustinus een sprekend getuigenis. Zo groeide in hem het besef, dat een zich geven aan de wijsheid onthouding van geld, eer en zingenot vraagt. Het vergrootte de spanning en de moeilijkheden rond zijn bekering. Toen hij de waarheid der katholieke Kerk inzag, had hij katholiek kunnen worden, ambt en bezittingen kunnen behouden, en een vrouw kunnen trouwen. Het was niet wat hij zocht. Hij zou verdeeld zijn gebleven. De wijsheid was hem waard er alles voor over te hebben. Zo groeide katholiek worden voor hem samen met dienaar van God, met monnik, kloosterling worden. Het vertraagde in aanzienlijke mate de beslissing. Maar toen uiteindelijk de bekering volgde en de beslissing gevallen was, was zij niet alleen een bekering tot de katholieke Kerk, maar ondergeschikt daaraan ook een bekering tot de neoplatoonse filosofie, en beiden versterkend, een bekering tot het christelijk monniksideaal. Een ideaal, waarvan het a priori vaststond, dat Augustinus het in gemeenschap zou gaan beoefenen. Want tot de eenzaamheid der anachoreten was de grootmeester der menselijke vriendschap niet geroepen.

Werd het christelijke ideaal der onthouding om wille van de goddelijke Wijsheid in Thagaste nog op een vrije en min of meer philosophische wijze beleefd, zo kreeg ook dit na zijn priester- en bisschopswijding in Hippo een uitgesproken kerkelijk karakter.

Met het zo juist omschreven gecompliceerde karakter der bekering van Augustinus hangt samen, dat het juiste tijdstip ervan niet zo gemakkelijk vast te stellen is. Heeft Augustinus, toen hij zijn « *Confessiones* » schreef, terugblikkend op zijn verleden, dit zelf gelegd in de late zomer van het jaar 386 te Milaan, zo hebben in de vorige eeuw eerst Harnack en Boissier, en na hen vele anderen, zoals Becker, Alfarc, Thimme, Wundt, Loofs, enz. gemeend dit te moeten verleggen naar de tijd zijner priesterwijding. In Milaan zou Augustinus dan « bekeerd » zijn niet tot de katholieke Kerk maar tot het Neoplatonisme. Zij werden hiertoe vooral gebracht door het verschil in sfeer tussen de onmiddellijk na zijn bekering, dus in de winter van 386 op 387 geschreven dialogen en de tien jaar latere « *Confessiones* ».

De hieruit ontstane discussies hebben veel bijgedragen tot een beter begrip van Augustinus' uiterst ingewikkelde bekeringsproces. Toch zal deze opvatting, welke in het verloop der discussies trouwens door haar voornaamste vertegenwoordigers zelf al gematigd werd, na de studies uit de twintiger jaren dezer eeuw van Boyer en Holl en

vooral van Nørregaard geleidelijk wel weer tot het verleden gaan behoren. Want met behoud van de zo juist door ons zelf aangegeven restricties blijft toch staan, dat Augustinus in 386 zijn ambt heeft neergelegd, in onthouding is gaan leven, wat na zulk een voorgeschiedenis toch een radicale wilsverandering veronderstelt, dat hij een intens gebedsleven ging voeren, geïnspireerd op het geloof der Kerk en de Heilige Schrift, en dat hij zich bij Ambrosius opgaf om met het a. s. Paasfeest het doopsel te ontvangen. Terecht concludeert Nørregaard met betrekking tot Augustinus' geestesgesteldheid in het najaar van 386 : « Augustin ist ' ein werdender Christ '. Es kann nicht im gleichen Sinne behauptet werden, er sei ' ein werdender Neuplatoniker ' »³⁾.

Dr Ephraem HENDRIKX, O. E. S. A.

(Wordt vervolgd).

³⁾ J. NÖRREGAARD, *Augustins Bekehrung* (Duitse vertaling van A. Spelmeyer. Tübingen, 1923), blz. 240.